

Heger, Vladimír

Obraz města v románech B. Pruse, W.S. Reymonta a K.M. Čapka-Choda

Slavica litteraria. 2024, vol. 27, iss. 2, pp. 49-58

ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2024-2-5>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.82148>

License: [CC BY-SA 4.0 International](#)

Access Date: 16. 06. 2025

Version: 20250610

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Obraz města v románech B. Pruse, W. S. Reymonta a K. M. Čapka-Choda

Vladimír Heger (Děčín)

Abstrakt:

Studie srovnává obraz města v jednom českém a dvou polských románech vytvořených na konci 19. a počátku 20. století. Varšava zobrazená v *Loutce* (1890) B. Pruse (1847–1912) se zabývá úpadkem polské šlechty, Lodž v románu W. S. Reymonta (1867–1925) *Země zaslíbená* (1899) zobrazuje industriální rozvoj města. *Antonín Vondřejc* (1917, 1918) od K. M. Čapka-Choda (1860–1927) je psychologickým příběhem o úpadku osobnosti básníka v Praze. Uvedení autoři používají kromě realistického zobrazení specifických uměleckých metod, např. personifikace města nebo město jako symbolický labyrint. Veřejný prostor měst (zejména ulice, náměstí, divadlo, salón, hospoda) je vhodným místem pro vyjádření vztahů a konfliktů mezi hlavními postavami uvedených románů.

Klíčová slova:

město; román; polská literatura; česká literatura; komparace

Image of the City in Novels by B. Prus, W. S. Reymont and K. M. Čapek-Chod

Abstract:

This study compares the images of the city in one Czech and two Polish novels written at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. *Lalka* (1890) by B. Prus is set in Warsaw and explores the decadence of the Polish aristocracy. *Ziemia obiecana* (1899) by W. S. Reymont takes place in Łódź and depicts the industrial growth of the city. *Antonín Vondřejc* (1917) by K. M. Čapek-Chod is a psychological narrative about the individual degradation of a poet in Prague. These writers, in addition to realistic descriptions, employ specific artistic devices, such as the personification of the city or the depiction of the city as a symbolic labyrinth. The open spaces of the cities—especially streets, squares, theaters, salons, and pubs—serve as key settings for expressing relationships and conflicts among the protagonists in these novels.

Key words:

city; novel; Polish literature; Czech literature; comparison

Jako kdyby město obecně, ale i každé jednotlivé město symbolizoval autor nebo kniha, jako kdyby práci psaní a urbánní rytmus vázala zvláštní spřízněnost.
(Olivier Mongin)

K evropské literatuře neodmyslitelně patří obraz města. Složitost a komplexnost uměleckého zobrazení tohoto prostoru vede k různorodosti témat a stylů, k městu je možné přistoupit po stránce popisné topografické, sociální, etnické nebo psychologické, charakter města a charaktery postav se vzájemně ovlivňují a jsou vnitřně propojeny. „*Město je směsí smyšleného a zbudovaného, imaginárního a fyzického. Odkazuje k hmotě, k budovám a současně ke vztahům mezi jednotlivci, které více či méně koincidují a činí nebo nečiní z města kolektivní subjekt.*“¹ Město můžeme chápat jako objekt zobrazení, ale stává se i subjektem. „*Významná města šíří svou slávu a v literární tradici získávají postupně synekdochický až antropomorfní charakter: budou vystupovat jako živá bytost.*“² V pestrém a proměnlivém sociálním životě města se postavy realizují především ve veřejném prostoru. Náměstí, bulváry, divadla, salóny, muzea, kavárny, hospody, nevěstince jsou prostředím zabydlená různými postavami, mají různý význam a dějový rytmus. Tento topos je „*vnímán jako divadlo a veřejná teatralizace může být příležitostí ke komedii zdání, kde se masky donekonečna vyměňují... Tváří v tvář mase je třeba stát se subjektem, tváří v tvář samotě je třeba srůst s ostatními*“, ve městě je třeba „*stát se součástí veřejného světa a stavět na odív masky, aby došlo k rozpoznání, ne nutně ale k poznání*“.³ Postavy se nejbližší fyziologii města přibližují během chůze. „*Praxe chůze je banální zkušeností, obyčejnou zkušeností, která přísluší obyčejnému člověku, přesto ale vede k nečekaným, neurčitým a nezvyklým zkušenostem.*“⁴ Pomalá flanérská chůze umožňuje proměňovat perspektivu, střídat různé druhy vnímání a rozvíjet sebereflexi. Popis interiéru domů a bytů přispívá k charakterizaci jednotlivých postav.

Městské prostředí „*uvádí v soulad heterogenní jazyky s odkazem na různé vrstvy zkušenosti, ustavuje urbánní zkušenost pomocí určitého druhu nedovržitelné ‚dialektiky‘ vztah mezi těmito protikladnými prvky: interiérem a exteriérem, vnitřkem a vnějškem, centrem a periferií, soukromým a veřejným*“.⁵ Takové vztahy mohou být metaforicky interpretovány „*jako by za konání lidí byly zodpovědné hradby, brány a domy*“.⁶ Prostor v románu je svého druhu modelem skutečného prostoru, ale tato modelovost není přímá a je zdrojem různých interpretací. Místo (město), které je fikčním světem, může

1 MONGIN, Olivier: *Urbánní situace*. Praha: Karolinum, 2017, s. 18.

2 GILK, Erik – NODL, Martin – WIENDL, Jan (eds.): *Město a literatura*. Praha: Argo, 2024, s. 38.

3 MONGIN, Olivier: Op. cit., 2017, s. 57.

4 Ibidem, s. 53.

5 Ibidem, s. 31.

6 GILK, Erik – NODL, Martin – WIENDL, Jan (eds.): Op. cit., 2024, s. 30.

být podle D. Hodrové pojato jako kulisa charakterizující určité prostředí, jako místo hry a konfliktu nebo jako metafora a metonymie, vyjadřující koncentrovaně širší společenské nebo filozofické problémy.⁷

Literární ztvárnění evropských metropolí není doménou pouze vyspělých západních literatur nebo literatury ruské, kde je výrazný obraz Petrohradu a Moskvy. Zaměříme se na románový obraz města na přelomu 19. a 20. století v polské a české literatuře, konkrétně na Varšavu v *Loutce* (Lalka I, II, 1890) Boleslava Pruse, na Lodž v *Zaslíbené zemi* (Ziemia obiecana, 1899) Władysława Stanisława Reymonta a na Prahu v *Antonínu Vondřejcovi* (I 1917, II 1918) Karla Matěje Čapka-Choda, tedy na románový obraz měst, která se vyvíjejí ve specifickém kontextu střední Evropy.

V *Loutce* se řeší konflikt mezi upadající a chudnoucí polskou šlechtou, která si stále udržuje status vznešenosti a chrání si své výsady, a mezi nastupujícím ekonomicky úspěšným měšťanstvem, které reprezentuje Vokulský. Tento konflikt je konkretizován na vztahu zbohatlého plebejce Vokulského k nedosažitelné Isabele Lencké ze šlechtické rodiny. Upadající šlechta v Prusově podání připomíná oblomovské postavy zbytečných lidí v ruské literatuře, při sebezpytování se sám Vokulský cítí jako zbytečný člověk s nesmyslnými a nerealizovatelnými cíli. Vokulský také vyšel z chudých poměrů a prolíná se v něm racionální podnikatelský duch se štědrá filantropií. Okolí ho hodnotí jako rozpolcenou postavu, na jedné straně pozitivně aktivní, ale vedle toho sentimentálně romantickou. Právě Vokulského romantismus vede k idealizaci Isabely, která společně se svou rodinou zneužívá jeho kontaktů a majetku. Když konečně pozná marnost svého vztahu k Isabele, která ho neustále citově vydírá, a přetvářku celého šlechtického a kupeckého prostředí, vzdá se svých obchodních aktivit, vystoupí ze Společnosti pro obchod s Východem, kterou založil, a odcestuje mimo Varšavu.

Na začátku druhého dílu *Loutky* je Vokulský okouzlen při první návštěvě Paříže, obdiv se střídá s racionálně analytickým přístupem v duchu pozitivismu. „*Přes zdánlivý chaos má Paříž přece jen plán, má logičnost, ač ji po několik století budovaly milióny lidí nevědoucích o sobě a nemyslících ani na plán, ani na logičnost.*“⁸ Oceňuje na Paříži výstavnost, uspořádanost a činorodou aktivitu zdejších obyvatel, srovnává je s Varšavou: „*Obešel budovu dokola a vzpomněl si na Varšavu. S jakými potížemi vyrůstají tamní stavby neveliké, netrvalé a nevzhledné, kdežto zde lidská síla hravě buduje obry a je tak nevyčerpatelná, že je ještě bohatě krásli.*“⁹ Nejde přitom jenom o architekturu, ale především o lidské tvůrčí schopnosti, které daly vzniknout tomuto dvoumilionovému hlavnímu městu Evropy. Oceňuje tvůrčí ráz a dynamiku, které tomuto velkoměstu vtiskli měšťané, zatímco Varšava je především sídlem šlechty,

7 HODROVÁ, Daniela a kol.: *Poetika míst. Kapitoly z literární tematologie*. Praha: H+H, 1997, s. 15.

8 PRUS, Boleslav: *Loutka II*. Přeložila H. Teigová. Praha: Odeon, 1981, s. 31.

9 Ibidem, s. 25.

kteřá formálně svými paláci a zvyky vytváří vznešenost města, ale nepodílí se na jeho rozvoji. Nahlíží sebekriticky také na svůj dosavadní život: „*Kdyby všichni lidé byli jako já, řekl si, podobala by se Paříž smutnému blázinci. Každý by se tu otravoval nějakou vidinou, ulice by se proměnily v louže a domy v sutiny. Kdežto Pařížané dovedou brát život, jaký je, honí se za praktickými cíli, jsou šťastni a vytvářejí mistrovská díla.*“¹⁰ V Paříži vidí širokou sociální pestrost, která je zcela přirozená a na rozdíl od Varšavy nevede k etnickým konfliktům.

Ve stavovské společnosti rozhodují více než výše majetku pověst a čest, které vyplývají z rodové předurčenosti. Přetvářka šlechtických postav a kalkulujících obchodníků se projevuje při osobních i veřejných setkáních Vokulského, jde o hru, inscenování pocitů a argumentů ve veřejném prostoru, kde nevystupují typy postav, ale spíše se zde hrají role, přizpůsobené kontextu. Přestože konvenční mechanismy brání svobodnému jednání a vyjadřování, postavy zároveň na zachování konvencí trvají, neboť jim formálně zajišťují alespoň zdánlivou stabilitu v nepochopitelně se proměňujícím světě. Nejzřetelnější je to v při návštěvě divadla, kde se mnohem více věnují diváci vzájemnému pozorování než představení. Ale platí to také o salónech, soukromých návštěvách a výletech do okolí města. Ritualizovaná nebo manipulativní komunikace ve vyšších kruzích a vyprázdňenost života šlechty (zejména ženských postav) se promítá do leitmotivu loutky, který odkazuje k titulu románu. Sám sebou je Vokulský při procházkách Krakovským Předměstím, Novým Světem, Jeruzalémskými alejemi nebo Lazienkami. Volná chuze mu umožňuje střídání různých perspektiv pohledu a svobodně rozvíjet ve vnitřním monologu niterné pocity a úvahy.

Románové vyprávění probíhá objektivně ve třetí osobě s výjimkou kapitoly *Paměti starého kupeckého mládence*, které jsou podány v *Ich*-formě. Vyprávění Vokulského přítele a zkušenějšího spolupracovníka Ignáce Řeckého, příznivce napoleonské Francie, který vnáší do románu rozměr mezinárodní politiky, dotváří pohled na hlavní postavu a další sociální skupiny. Řecký je spjat s Varšavou silněji než Vokulský, nikdy ji neopouští a nahlíží na svět zdola, oceňuje například svého židovského přítele Katze a vidí tragiku sociálně níže postavených osob. Vokulský ho pověřil správou domu, v němž žije šlechtická rodina, chudá vdova s matkou a dcerou a provokativně naladěni liberální studenti. Tento mikrokosmos v sobě odráží sociální složení Varšavy jako celku.

V románu se postupně vyhrocují nejen konflikty Vokulského se šlechtou, ale také etnické konflikty se stále bohatšími židovskými obchodníky. Řecký tyto konflikty mírní, protože zná osobně různé vrstvy židovských obyvatel Varšavy, Vokulský k Židům přistupuje jako k sobě rovným a tím vyvolává nenávist šlechty, která se ohání vlasteneckými argumenty. Varšava je součástí ruského samoděržaví, s nímž šlechta

¹⁰ Ibidem, s. 34.

ani Vokulský nemají problémy, Vokulský dokonce díky svým ruským kontaktům zbohatnul. Román se odehrává v sedmdesátých letech 19. století, kdy je po porážce polských povstání hlavním úkolem polské společnosti ekonomický rozvoj a vzdělání lidu.¹¹ Rozhodující jsou tedy vnitřní problémy polské společnosti a Vokulský často řeší otázku, jak svým podnikáním prospívá svému národu a jak mu škodí rozhazovačná a nepraktická šlechta, parazitující na celé společnosti. Před podobným problémem stojí také postavy Reymontova románu.

W. S. Reymont, inspirovaný tezemi E. Zoly, důkladně prostudoval dynamický a konfliktní rozvoj textilního průmyslu v Lodži a napsal v Paříži eposej *Země zaslíbená* (*Ziemia obiecana*, 1899). Na tomto půdorysu vynikají výrazné sociální a národnostní konflikty, vyplývající především z toho, že většinu podniků vlastní němečtí a židovští majitelé, zatímco polské obyvatelstvo přicházející z vesnice se stává námezdní silou. Ve středu těchto konfliktů stojí Karel Borowiecki, původem šlechtic, který touží po vlastní továrně a proniknutí do nejvyšších společenských vrstev. Borowiecki obdivuje „mohutný rytmus továrny – tyto stovky strojů, tisíce lidí sledující s napjatou, málem zbožnou pozorností jejich činnost“.¹² Národnostní problematika není podána černobíle, jeho společníky jsou Němec Max a Žid Moric. Cestou vzhůru v bezskrupulózním prostředí Borowiecki postupně opouští své filantropické ideály, což se promítá do jeho soukromého života (podvádí svoji snoubenku s jinými ženami), podobně jako Vokulský z *Loutky* se odcizuje se prostředí vesnické šlechty, stává se z něj „lodzermensch“. Po požáru jeho těžce vybudované továrny přijme pomocnou ruku německého továrníka a vezme si jeho bohatou dceru, úspěšně podniká, ale v závěru románu vystřízliví z bohatství, které mu poskytuje lodžská „země zaslíbená“ a prožívá morální kocovinu: „*Ano, je to moje vina, že jsem v této zaslíbené zemi získal všechno – kromě štěstí...*“¹³ Z románu zaznívá kritika patologického chování milionářů, kteří jsou produktem města, ale v subjektivní rovině i neautentičnosti a nepřirozenosti obyvatel města, kteří jsou vykořeneční z vesnického života.¹⁴

Dialogy a konflikty se odehrávají především při pracovních jednáních v salónech, kde se projevuje pestrost vyšší společnosti: „*V hovoru převládaly dva jazyky: francouzsky mluvily téměř všechny mladé i staré židovky s malou hrstkou Polek, německy hovořili Židé, Němci a Poláci. Jenom místy a potichu bylo slyšet polštinu, kterou mluvila skupina inženýrů, lékařů a jiných odborníků, uznaných za tak důležité, že bylo záhodno pozvat je k Endelmanovým, třebaže ve srovnání s milionáři hráli tak nepatrnou roli, že*

11 KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005, s. 205.

12 REYMONT, Władysław Stanisław: *Zaslíbená země*. Přeložil B. Křemenák. Praha: Odeon, 1978, s. 18.

13 Ibidem, s. 603.

14 Viz *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*. Tom II. Warszawa: PWN, 1985, s. 287.

v salónu zdaleka nemohli zaujmout čelné místo.¹⁵ Popis soukromých domů a bytů přispívá k charakterizaci množství sociálně a etnicky různorodých postav, které město zabydlují. Množství postav, které se střídají v rychlém sledu epizod, ukazuje, že v hlavní roli vystupuje personifikovaná Lodž jako celek, „země zaslíbená“. Je to zřejmé od prvních stránek románu: „Lodž se probouzela [...] Obrovské továrny, jejichž dlouhá černá těla a štíhlé krky – komíny se matně rýsovaly v noci, mlze a dešti, se pomalu probouzely, chrly plameny z žárovišť, vydechovaly chuchvalce kouře, začínaly žít a pohybovat se ve tmě, která ještě zahalovala zem.“¹⁶ Z hlediska celkového náhledu na město neopomenutelný stárnoucí židovský podnikatel David Halpern vzpomíná: „Znám tu každý dům, každou firmu [...] Pamatuji Lodž, když měla dvacet tisíc obyvatel, a dnes má tři sta tisíc [...] A dočkám se, že bude mít půl milionu.“¹⁷ „Miloval Lodž. Co mu záleželo na tom, že tato Lodž je špinavá, špatně osvětlená, špatně vystavěná, že domy každý rok padají na hlavy svých obyvatel, že v postranních ulicích se za bílého dne zabíjejí lidé noži [...] měl radost, že město roste šíleným tempem, že může obdivovat vysoká čísla vývozu a dovozu a že celková suma obratu vzrůstá každoročně o desítky milionů.“¹⁸ Po letech sleduje bohatý Borowiecki další dynamický růst města: „Město se podobalo mohutnému víru, v němž se točili lidé, továrny, materiál i vášně, miliony i bída, přepych i věčný hlad. Všechno to vířilo v šíleném spěchu, v hukotu strojů, v šelelu služeb, v křiku, hladu, v nenávisti, ve vřavě boje všech proti všemu a proti všem.“¹⁹ V závěru *Zaslíbené země* překračuje monumentalizace rozpínajícího se industriálního prostoru hranice města. „Ze vzdálených rovin, z hor, zapadlých vesniček, z velkých měst a městeček, zpod doškových střeš a z paláců, z výšin i z údolí táhli lidé v nekonečném procesí do této zaslíbené země. Přicházeli, aby ji zúrodnili svou krví, přinesli jí sílu, mládí, zdraví, svou osobní svobodu, naději i bídu, mozky i práci, víru i sny.“²⁰ Zaslíbenost je chápána ironicky, má také svoji odvrácenou tvář.

Román Reymontova současníka Karla Matěje Čapka-Choda *Antonín Vondřejc* vznikl během první světové války (první díl byl vydán v roce 1917, druhý díl v roce 1918). Hlavní postavou je zneuznaný básník, který žije na periferii města a hlavní roli v jeho životě hraje Praha „krčemná“. Jeho seznámením s židovskou sklepnicí Annou se jeho sbírka básní Poskvrněné početí absurdně naplní, Anna s ním otěhotní a neúspěšný a pasivní Vondřejc se dostává do její moci. Po narození dítěte a svatbě následuje Vondřejcovo úmrtí. Nebožtíkovo tělo v márnici pitvá Vondřejcův přítel, který studuje

15 REYMONT, Władysław Stanisław: *Zaslíbená země*. Přeložil B. Křemenák. Praha: Odeon, 1978, s. 215.

16 Ibidem, s. 5.

17 Ibidem, s. 168.

18 Ibidem, s. 278.

19 Ibidem, s. 597.

20 Ibidem, s. 606.

medicínu. Podobný motiv nalezneme v Mrštíkově románu *Santa Lucia* (1894). Německé a židovské postavy vystupují naprosto přirozeně vedle postav českých, soužití etnik je samozřejmostí, při jejich charakterizaci se objevují humorné a parodické prvky. Místo kritiky národnostních vztahů se román soustřeďuje na kritiku celkových politických poměrů, které ovšem zůstávají stranou Vondřejcova zájmu, přestože pracuje v deníku *Mírný pokrok* (název připomíná politické uskupení J. Haška). Je to zřejmé v epizodě, kdy Vondřejc odchází od lékaře a setká se s masovou demonstrací proti rakouským jazykovým nařízením. Nechápe smysl vznášených požadavků a protestující dav vnímá jenom jako neosobní fyzické těleso, které mu překáží v cestě Václavským náměstím.

Absurdita a groteska se projeví v epizodě, kdy Vondřejc přichází na pražské místodržitelství pro finančně hodnotnou cenu za básnickou sbírku *Poskvvrněné početí*, ale tam se dozví, že na cenu nemá nárok, protože byla udělena za německý překlad jeho básní. Během marné cesty na místodržitelství prochází labyrintem chodeb, který symbolizuje nevyzpytatelné zákruty upadající rakouské monarchie. „*Tady vězí někde vysoko a daleko v této spoustě zdíva a neodhadného množství ubikací, v něm nadělaných v labyrintu, sestávajícím ze tří prastarých domů a nazvaném v tomto souhrnu c. k. místodržitelstvím. Departement stipendií a nadací umístěn byl v něm vysoko a daleko. Vysoko u nebe, jak se sluší správnému odboru posledních porízení na loži smrtelném, a daleko, tak jako státní péče o vědy a umění od jejich skutečných potřeb [...] zbloudil v nesmírné té spoustě architektury dávných století, v níž orientace ztížena tím, že všechny tři budovy, jdoucí do kopce a jedna druhou převyšující, ve všech poschodích v různých úrovních spojeny chodbami vzniklými probouráním společných zdí.*“²¹ Dalším labyrintem, do něhož vstupuje zklamaný Vondřejc, je restaurace U zlaté štiky, kde se schází obskurní literární a umělecká společnost vyznávající upanišády. Zde se zapojuje do nepřetržitého labyrintu promluv různých postav oficiálního umění i zneuznané bohémy, podobně jako u J. Haška podaných estétským i lidovým jazykem, které jsou parodovány.²² Pojetí města jako labyrintu a groteskní přístup se rozvíjí také v romanetech J. Arbese a u pražských německy píšících autorů.²³

V epistologické próze *Větrník* vysvětluje autor čtenářce, jak volně nakládá ve svých románech (zejména v *Turbíně*, 1916, která ukazuje industriální tvář Prahy) s topografickým zobrazením Prahy: „*zásadně ve svých pražských románech to, co se ve skutečnosti přihodilo na levém břehu Vltavy, kladu na pravý a naopak, co na Smíchově, do končin karlínských, co v Libni, do Podolí a někdy, je-li sujet obzvlášť skandální,*

21 ČAPEK-CHOD, Karel Matěj: *Antonín Vondřejc*. Praha: Odeon, 1971, s. 146.

22 Další pražské symbolické labyrinty in: VLČEK, Tomáš: *Praha 1900*. Praha: Panorama, 1986, s. 53–55, 73–75.

23 Viz DEMETZ, Peter: *Dějště: Čechy*. Praha–Litomyšl: Paseka, 2008 a KUČERA, Martin: *Kultura v českých dějinách 19. století. Ke zrodu, genezi a smyslu avantgard*. Praha: Academia, 2011, s. 197.

*neváhám jeviště zbořiti a vésti tím místem řeku, v čemž mi velmi prospěla pražská regulace Vltavy.*²⁴

Dílo K. M. Čapka-Choda bývá většinou zjednodušeně zařazováno pod hlavičku naturalismu. Dá se to říci pouze o jeho prvním románu *Kašpar Lén mstitel* (1908). Autorova koncepce osudovosti ztrácí svůj biologický charakter a je doplňována ironií, groteskou, vnějšími historickými událostmi (světová válka v románu *Jindrové*, 1921), hrou vyprávěče se čtenářem. H. Voisine-Jechová zdůrazňuje, že na přelomu 19. a 20. století se v české literatuře dají těžko rozlišit jednotlivé umělecké směry, neboť tyto směry spolu často splývají a vzájemně se ovlivňují.²⁵ Absenci vlastenecky a sociálně tendenčních tónů nahrazuje psychologický přístup, bližší moderně.²⁶ Národnostně budovatelský motiv se objevuje neústrojně až v posledním autorově románu *Řešany* (1927), který reaguje na vznik republiky.

Na přelomu století je u spisovatelů střední Evropy zřejmý vliv francouzského kulturního prostředí, v případě Polska posílený emigrační vlnou inteligence po neúspěšných povstáních (*Zaslíbená země* vznikala ve Francii). Teze Zolova naturalismu byly však doplněny podrobným pozorováním prostředí a transformovány domácí literární tradicí. B. Prus a W. S. Reymont působí na konci 19. století v ruské části polského záboru, kde se rozvíjí tradičnější kultura než v Haliči, která je součástí rakouské monarchie a prosazují se tu modernistické tendence podobně jako v české literatuře. Oba polští autoři se museli oprostít od romantizující heroizace polské šlechty, která byla zdůrazňována v Sienkiewiczových historických románech. Na tuto vrstvu nahlíží kriticky a více se zaměřují na sociální a etnické problémy. Čapek-Chod místo objektivizujícího, „pozitivistického“ přístupu volí v intencích nastupujícího modernismu cestu expresivní psychologické analýzy, ironii a grotesku a pomíjí sociální a národnostní tendenci.

U Reymonta se řeší konflikt s bohatými Židy a Němci, u Pruse konflikt Vokulského s polskou upadající šlechtou. Lodž i Varšava byly součástí carského samoděržaví, ale s Ruskem nemají postavy žádný problém (Vokulský dokonce v Rusku zbohatne), berou ruský zábor Polska jako samozřejmost. Podobně Čapek-Chod chápe v *Antonínu Vondřejcovi* jako samozřejmost rakouskou monarchii. Co však postavy všech románů spojuje, je nejistá identita – buďto nepocházejí z města nebo se nesžily s místní komunitou a nejsou jí přijímány, nebo jsou v roli cizinců (Vokulský v Paříži). U polských autorů to vyplývá z jejich vztahu k vesnickému prostředí, který se projevuje nejen v *Loutce* a *Zemi zaslíbené*. Předchází Prusův román *Přední stráž* (Placówka, 1885)

24 ČAPEK-CHOD, Karel Matěj: *Větrník. Román autoanalyticko-synthetický*. Praha: Borový, 1937, s. 31–32.

25 VOISINE-JECHOVÁ, Hana: *Dějiny české literatury*. Praha: H+H, 2005, s. 359–360.

26 Viz MACURA, Vladimír: *Šťastný věk a další studie o literatuře a kultuře dvacátého století*. Praha: Academia, 2023, s. 259.

popisuje pronikání pruských velkostatkářů na polský venkov a má silnou národnostní tendenci. Reymontův následující rozsáhlý román *Sedláci* (Chłopi I–IV, 1904–1909) vyjadřuje bohatost kolektivního vesnického života.

Praha a Varšava žijí z tradice, jsou nositeli historické paměti, trvalost historického centra se odlišuje od proměňující se periferie, zatímco Lodž tvoří jeden dynamický a rozpínající se industriální celek. Obraz tří měst vyjadřuje různou urbánní dynamiku. Zatímco Varšava a Praha jsou historicky významná města, jejich tvářnost je ustálená, formovaná dlouholetou tradicí, nikoli proměnlivou současností, jsou podána více staticky a popisně, dávají možnost flanérským postavám, které pozorují různé výrazné objekty a město podněcuje jejich sebereflexi. Toto téma se ve 20. století nejvýrazněji rozvine v surrealistických prózách V. Nezvala. Vedle toho Reymontova Lodž je ukázána jako město ve stádiu rozvoje, dynamické a proměnlivé, proto je podáno jako svého druhu literární „postava“, je výrazně personifikováno. Místo flanérství a reflexí nastupuje účelovost všeho pohybu a konání.

Ve všech třech románech se řeší také problém vztahu emocí a rozumu na sociální, etnické, stavovské a zejména intimní úrovni. Borowiecki využívá v *Zemi zaslíbené* plnými hrstmi přízně žen (podobně pragmaticky jako další mužské postavy). V zájmu svého majetku se vzdá závazků vůči své snoubence a bere si na základě rozumné úvahy za ženu dceru bohatého německého podnikatele. Citem svázaný Vokulský v *Loutce* je naopak využíván dcerou zadluženého šlechtického rodu, která ho přivede ke ztrátě majetku. Nepraktický Vondřejc žije v zajetí plebejské servírky.

Tři uvedené romány ukazují, že „*struktura prostoru má svůj zdroj v hloubce kultury a souvisí s celkovou jednotou našeho kulturního světa*“.²⁷ Uplatňuje se v nich v plné míře „*jazyk veřejného prostoru, který odkazuje ke zkušenosti plurality*“.²⁸ V *Loutce*, *Zemi zaslíbené* i *Antonínu Vondřejcovi* se objevují všechny tři typy zobrazení města podle charakteristiky D. Hodrové: vnější popisné zobrazení prostředí, koncentrované vyjádření konkrétních konfliktů i využití symbolického zobrazení.

Literatura

DEMETZ, Peter: *Dějiště: Čechy*. Praha–Litomyšl: Paseka, 2008.

GILK, Erik – NODL, Martin – WIENDL, Jan (eds): *Město a literatura*. Praha: Argo, 2024.

27 VESELÝ, Dalibor: *Architektura ve věku rozdělené reprezentace*. Praha: Academia, 2008, s. 34.

28 MONGIN, Olivier: *Urbánní situace*. Praha: Karolinum, 2017, s. 30.

- HODROVÁ, Daniela a kol.: *Poetika míst. Kapitoly z literární tematologie*. Praha: H+H, 1997.
- KLEINER, Juliusz – MACIAG, Włodzimierz: *Zarys dziejów literatury polskiej*. Wrocław–Warszawa: Ossolineum, 1985.
- KREJČÍ, Karel: *Praha legend a skutečnosti*. Praha: Orbis, 1967.
- KREJČÍ, Karel: *Česká literatura a kulturní proudy evropské*. Praha: Československý spisovatel, 1975.
- KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005.
- KUČERA, Martin: *Kultura v českých dějinách 19. století. Ke zrodu, genezi a smyslu avantgard*. Praha: Academia, 2011.
- MACURA, Vladimír: *Šťastný věk a další studie o literatuře a kultuře dvacátého století*. Praha: Academia, 2023.
- MONGIN, Olivier: *Urbánní situace. Město v čase globalizace*. Praha: Karolinum, 2017.
- VESELÝ, Dalibor: *Architektura ve věku rozdělené reprezentace*. Praha: Academia, 2008.
- VLČEK, Tomáš: *Praha 1900. Studie k dějinám kultury a umění Prahy v letech 1890–1914*. Praha: Panorama, 1986.
- VOISINE-JECHOVÁ, Hana: *Dějiny české literatury*. Praha: H+H, 2005.
- WOLLMAN, Frank: *Slovesnost Slovanů*. Praha: Vesmír, 1928.
-

PaedDr. Vladimír Heger

Katedra pedagogiky a aplikovaných disciplín

Pedagogická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně

Hoření 13, 400 96 Ústí nad Labem

heger.vl@seznam.cz

<https://orcid.org/0009-0008-9343-3791>



This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.